

Nézz magadba és emlékezz! (Személyes gondolatok)¹

HAJNAL PÉTER

A legendás Uriah Heep együttes 1971-ben jelentette meg a Look at yourself (Nézz magadba) című LP-jét.² Nézz magadba és emlékezz! Rövid kis dolgozatomban én is emlékezni fogok, mégpedig a magyar közigazgatási bíráskodás újraéledésének főbb állomásaira. Honnan indultunk, milyen szervezeti és eljárásjogi változások befolyásolták entitásunkat. Rövid visszaemlékezésem személyes jellegű, hogyan látom én az elmúlt közel 30 évet.

Look at Yourself and Remember! (Personal Thoughts)

I have been working as an administrative judge for 30 years. I lived and underwent all the judicial organizational and procedural changes. My brief recollection is personal in that I present the last nearly 30 years from the beginning until the establishment of the independent administrative jurisdiction. I made every effort to mention all the important reforms. It is not my goal to give a thorough analysis, I only present an emotional picture.

Kezdetek

A rendszerváltozás előtt a bíróság által felülvizsgálható államigazgatási határozatokról szóló 63/1981. (XII. 5.) MT rendelet tette lehetővé a bírósági kontrollt. Az ebben szereplő taxatív felsorolás folyamatosan változott, legutolsós hatályos változata 34 esetkört fogalmazott meg. A pénzügyi jellegű határozatoknál kezdetben például csak a jogalapot lehetett vitatni, az összecszerűséget nem. A legtöbb per a kisajátításokkal, illetve a tanácsi bérlakások bérelti jogával volt kapcsolatban (akkoriban hatalmas kincs volt egy tanácsi bérlakás). A peres eljárásra a polgári eljárásjogról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) XX. fejezete tartalmazott speciális szabályokat, kezdetben *Az államigazgatási*

1 30 éve vagyok közigazgatási bíró, meg- és átéltem valamennyi szervezeti és eljárásjogi változást. Igyekeztem valamennyi fontos változást megemlíteni, de céloom nem az elemzés, hanem inkább emóciós képek felvillantása volt.

2 Bronze – ILPS-9169.

határozat megtámadása iránti perek, majd *Az államigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránti perek* címszó alatt. A Pesti Központi Kerületi Bíróságot (PKKB) kivéve nem voltak erre az ügyfajtára szakosodott bírók. Jómagam a PKKB-n ítélkeztem, ahol külön lakás és államigazgatási ügyek csoportja működött.

A rendszerváltozás követelményeként, a jogállamiság megteremtésének érdekében a korábbi szabályozás tarthatatlanná vált. Ennek alkotmányos alapját több dolog teremtette meg, egyrészt a 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított Alkotmány 50. § (2) bekezdése: „A bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét.,” másrészt az 57. § (5) bekezdése: „A Magyar Köztársaságban a törvényekben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslással élhet az olyan bírói, államigazgatási vagy más hatósági döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti”, harmadrészt a 70/K. §: „Az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a köteleességek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők.” A zárt, taxatív felsorolást vizsgálta az Alkotmánybíróság egy magánszemély, indítványozó jogszabály alkotmányosságának felülvizsgálata iránti indítványa és alkotmányjogi panasa tárgyában született döntésében. Az indítványozó olyan, lakást kiutaló határozatot támadott, amely nem szerepelt az MT rendelet felsorolásában. Az Alkotmánybíróság 32/1990. (XII. 22.) AB határozatával megállapította, hogy az 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről rendelkező 1981. évi I. törvény 72. §-ának (1) bekezdése és a 63/1981. (XII. 5.) MT rendelet a módosításokkal együtt alkotmányellenes, ezért azokat 1991. március 31-ei hatállyal megsemmisítette. Mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatára vonatkozó törvényi szabályozás elmulasztása, ezért felhívta a kormányt, hogy 1991. január 31-ig terjesszen az Országgyűlés elé olyan törvényjavaslatot, amely a közigazgatási határozatok törvényességének bírósági ellenőrzését az alkotmánynak megfelelően szabályozza.

A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kiterjesztéséről szóló 1991. évi XXVI. törvény 1991. július 27-én lépett hatályba, így közel négy hónapig nem volt tételes jogszabály az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatára, az Alkotmányra hivatkozással lényegében minden határozat támadható volt. Ez a törvény a Pp. XX. fejezetének új címet adott (*A közigazgatási perek*), és tartalmát is újraszabályozta. A következő majd két évtizedben több mint 20 alkalommal fogják módosítani. Lényegében az Alkotmánybíróság határozata és ez a törvény teremtette meg az újraéledő magyar közigazgatási bíráskodás alapját.

A Pp. 326. § (2) bekezdése értelmében a helyi bíróság hatáskörébe tartozó pere kizárólag a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság, Budapest területén a Pesti Központi Kerületi Bíróság volt illetékes. A peres ügyek számának növekedése, és ügyek fajtáinak kiszélesedése magával hozta az ilyen pereket tárgyaló bírák számának növekedését, valamint erre az ügyfajtára való specializálódását első fokon, és a másodfokú megyei bíróságokon is. Sok helyen nem volt megfelelő létszámú, bírónak kinevezhető fogalmazó, „bíróhiány” lépett fel. A bírósági szervezeten kívülről, elsősorban a közigazgatásból érkeztek szakemberek. Megjelent az újkori magyar köz-

igazgatási bírák első generációja. Ezeket a bírókat már akkor is az egymásrautaltság, a kollegialitás, a folyamatos kérdésfeltevés és tanulás jellemezte. Fontos volt a kapcsolattartás, a közös együttgondolkodás. Az internet, e-mail világát megelőzően ez csak a személyes találkozásokon tudott megvalósulni. Ezért váltak fontossá a legendás pilisszentkereszti találkozók, ahol hajnalig tartó viták folytak a híres „Szánt a babám recece” műintézményben. A törvényességi óvás helyébe lépő felülvizsgálati kérelmek elbírálásával a Legfelsőbb Bíróságon ekkor alakuló Közigazgatási Kollégium igyekezett a jogegységet megteremteni. Ennek másik, informális eszköze volt a minden évben megrendezett Közigazgatási Bírák Országos Értekezlete. A megvitatott kérdések és válaszok szerkesztve megjelentek a Gazdasági-Közigazgatási Döntvénytár³ (közkeletű nevét „spenót”) Pro domo rovatában.

A szakmaiság és a közösségi szellem hívta életre az 1993. május 5-én megalakult, és azóta is működő Magyar Közigazgatási Bírák Egyesületét (a továbbiakban: MKBE). Az elmúlt 25 év számos saját és közös rendezésű szakmai eseményt tudhat maga mögött, sokan szívesen emlékszünk vissza a megyeszékhelyeken megrendezett 2-3 napos szakmai-kulturális-kulináris találkozóinkra. Emellett az egyesület igyekezett a közigazgatási bírák érdekképviseletét ellátni, valamint a közigazgatási bíráskodás jogszabályi változását elősegíteni. Bár jogszabály nem ismerte a „közigazgatási bírót” elnevezést, önmagunkat még is így határoztuk meg, és a visszaemlékezésemben is ezt a kifejezést használok.

Egy szinttel feljebb

A '90-es évek második felére kialakult a magyar közigazgatási bírák gerince, amely létszámában – az ügyek számával együtt – folyamatosan nőtt, a 150 főt is meghaladta. Jómagam 1995-ben kerültem a Legfelsőbb Bíróságra berendelt bíróként, majd 1999-től ítélkező bíróként. Az LB-n ekkorra már hat tanács működött. A két fokú közigazgatási, majd a három fokú bírósági eljárási rendszer az ügyek olyan mértékű elhúzódtását jelentette, amely tarthatatlanná vált. Előfordult, hogy egy építési engedély iránti kérelem elintézése a benyújtásától az LB döntéséig 5 évig is eltartott. 1999. január 1-től a Pp. 23. § (1) bekezdése f) pontja alapján a megyei bíróság hatáskörébe kerültek a közigazgatási perek (XX. fejezet), a társadalombiztosítási határozat bírósági felülvizsgálata iránt indított perek (341. §) kivételével. A korábbi háromszintű bírósági rendszert (megyei bíróság székhelyén működő helyi bíróság [PKKB] – megyei bíróság [Fővárosi Bíróság] – Legfelsőbb Bíróság) felváltotta a kétszintű (megyei bíróság [Fővárosi Bíróság] – Legfelsőbb Bíróság). Ezzel egyidejűleg hatályba lépett a Pp. 340. § (1) bekezdése, amely szerint a bíróság ítélete ellen fellebbezésnek – a (2) bekezdésben meghatározott kivétellel – nincs helye. A jogorvoslati rendszer átalakítása alkotmányos kérdéseket vetett fel, amelyeket az Alkotmánybíróság a 8/2003. (III. 14.) AB határozatában bírált el:

3 Például 1992/1., 1992/5., 1993/ 7., 1994/12.

„Az Alkotmánybíróság már egy korai határozatában, valamint azt követően többször is állást foglalt arról, hogy valamely államigazgatási (hatósági) döntéssel szemben a bírósághoz benyújtható kereset az alkotmányossági követelményeket kielégítő jogorvoslat. [66/1991. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1991, 342, 350.; 5/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 27, 31.; 1437/B/1990. AB határozat, ABH 1992, 453, 454–455.; 138/B/1992. AB határozat, ABH 1992, 729, 730.; 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 74.; 60/1994. (XII. 24.) AB határozat, ABH 1994, 342, 368.] A közigazgatási perek tekintetében a Pp. 340. § (1)–(3) bekezdése szerinti egyfokú bírói jogorvoslat biztosítása, illetve a Pp. 23. § (1) bekezdés i) pontja értelmében a közigazgatási pereknek a megyei bíróságok hatáskörébe való utalása a jogorvoslathoz való alkotmányos jogból származó követelményeknek tehát eleget tesz. Az Alkotmánybíróság egyik korábbi határozata szerint az ilyen megoldás »nem alkotmánysértő, mivel az Alkotmány csak azt garantálja, hogy az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények bíróság előtt érvényesíthetők, de nem teremt alanyi jogot ahhoz, hogy a jogorvoslati eljárásban hozott bírói döntés is megtámadható legyen.« (1437/B/1990. AB határozat, ABH 1992, 453, 454–455.) Erre figyelemmel az Alkotmánybíróság az Alkotmány 57. § (5) bekezdésének sérelmét nem állapította meg.

A fentiekén túlmenően a vizsgált rendelkezések az Alkotmány 50. § (2) bekezdésével sem ellentétesek. Az Alkotmány 50. § (2) bekezdése szerint a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét. Az Alkotmánybíróság már rámutatott arra, hogy az »ellenőrzés mikéntjére az Alkotmány e szabálya további rendelkezést szövetszerűen nem tartalmaz. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatáról szóló alkotmányi rendelkezés a hatalmi ágak egymáshoz való viszonyának rendezése érdekében szabályozza a bíróságok funkcióját a közigazgatás ellenőrzésében.« (829/E/1993. AB határozat, ABH 1996, 427, 431.)

Az Alkotmány 45. § (1) bekezdése pedig csak az igazságszolgáltatást gyakorló bíróságok felsorolását tartalmazza. Ebből a rendelkezésből a közigazgatási perek tekintetében a többfokú bírói jogorvoslat biztosítása, illetve a bíróságok hatáskörének konkrét meghatározása nem vezethető le.”

A szervezeti és jogorvoslati változás érzékenyen érintette a közigazgatási bírói kart. Pozitívumként értékelték, hogy magasabb szintre került a közigazgatási bíráskodás, bizonyítva szakmai létjogosultságát a klasszikus jogágak (polgári, büntető) mellett. A helyi bíróságról a megyei bíróságra kerülés anyagi előrelépést is jelentett. Ugyanakkor a megyei szint nem tudta felszívni a teljes helyi bírósági közigazgatási kart, ezért jelentős lemorzsolódást okozott. A MKBE akkori becslése szerint a közigazgatási bírák kb. 1/3-a, 1/4-e volt kénytelen elhagyni ezt a szakágat. A változás gyorsasága is komoly nehézségeket okozott. A megyei bíróságok hatáskörét szabályozó, az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról szóló 1998. évi LXXI. törvényt 1998. december 16-án hirdették ki, és már 1999. január 1. napján hatályba lépett. Az átmeneti szabályozás hiányában az összes helyi bíróságon lévő, folyamatban lévő ügy migrálás útján felkerült a megyei bíróságokra. Ha figyelembe vesszük a karácsonyi és szilveszteri munkaszüneti napokat és szabadságokat, el lehet képzelni, mi-

lyen nehézséget jelentett a több ezer ügy migrálása, a felek értesítése stb. ilyen rövid időn belül. A közigazgatási bírói kar, a bírósági vezetők és bírósági alkalmazottak azonban megfeszített munkával sikeresen oldották meg feladatukat, az ítélezésben jelentős időszerréségi hátrány nem jelentkezett. A jogorvoslati rendszer változása a Legfelsőbb Bíróságon is megmutatkozott, a felek a fellebbezésként (ténybírósként) kívánták használni felülvizsgálati eljárást, noha ebben az eljárásban az LB elsősorban jogbírósként ítélezik. A Pp. 11. § (1) bekezdése alapján – a közigazgatási perben is – az első fokon eljáró bíróság egy hivatásos bíróból állt (egyesbíró), társasbíráskodás csak a jogorvoslati bíróságokon volt. Ezen változtatott az Országos Ítéltábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról szóló 1999. évi CX. törvény 51. §-a, amely a Pp. 324. §-t a következő (4) bekezdéssel egészítette ki: „Ha a perben vitatott pénzbeli követelés összege a harmincmillió forintot meghaladja, az első fokú bíróság három hivatásos bíróból álló tanácsban jár el.” A szakmaiságot elősegíthette ez a változás, de problémát jelentett ugyanakkor, hogy csak szűk körben volt alkalmazható (elsősorban a pénzügyi perekben), és nem rendezte ennek sajátos szabályait, ezért eléggé nehézkesen működött, valódi társasbíráskodás nem alakulhatott ki első fokon.

Legyen-e ítélőtábla?

A magyar igazságszolgáltatásban a '90-es évek közepén merült fel a négyszintű bírósági rendszer visszaállításának gondolata, az ítélőtáblai szint újraesztésével. A folyamat 1997-ben felgyorsulni látszott az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 1997. évi LXIX. törvény, és a Pp.-t módosító 1997. évi LXXXII. törvény megalkotásával. A politikai erőviszonyok, és az igazságszolgáltatással kapcsolatos elképzelések változásával a rendszer hatálybalépésének ideje azonban folyamatosan változott. Végül is az ítélőtáblák és a fellebbezési ügyészi szervek székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló törvény 2002. évi XXII. törvény alapján 3 ítélőtábla 2003. július 1., az összes 5 ítélőtábla 2005. január 1. napjával kezdte meg tényleges működését. Erre az időre már látható volt, hogy az ügyek mennyisége, területi eloszlása alapján kb. 150–200 bírósági ítélkezett közigazgatási ügyekben. A fellebbezhető ügyek száma alapján indokolatlan tűnt valamennyi ítélőtáblán közigazgatási kollégiumot/ítélkező tanácsot létrehozni. Erre figyelemmel kizárólagos illetékességgel, ténylegesen csak a Fővárosi Ítéltáblán hoztak létre Közigazgatási Kollégiumot, három ítélkező tanáccsal. Az itt ítélkező bírák kisebb része a Legfelsőbb Bíróságról, a többsége a Fővárosi Bíróságról került át. Ez is jelezte, hogy ebben az időben a jogorvoslati bíróságokon fővárosi bírói túlsúly volt tapasztalható, a vidéki bírák – egy-egy kivételtől eltekintve, részben egzisztenciális okokból – nem jelentkeztek a magasabb bírói pályázatokra. Véleményem szerint ez nem volt egészséges, mert túlságosan csak egyfajta „iskola” jelent meg ezeken a szinteken, jobb lett volna már ekkor is, hogy a tehetséges vidéki bírák gondolatai, jogértelmezései is teret nyerjenek. Jellemző volt az is, hogy míg első fokon a megyei bíróságokon

általában stabil közigazgatási bírói kar alakult ki, addig a Fővárosi Bíróságon folyamatos volt a fluktuáció. Ugyancsak látni lehetett, hogy a kisebb bírói létszámú bíróságokon nem alakult ki specializálódás, míg a nagyobb létszámúaknál már ez megjelent (például pénzügyi perek, építési ügyek, ingatlannyilvántartás, környezetvédelem, versenyügyek, médiaügyek). Az LB-n a hat ítélkező tanács sem tárgyalt már minden ügyfajta, hanem 2-2-2 tanács tárgyalt hasonló témájú ügyet. Az évezredfordulóra már az ügyfajták megoszlása is világossá vált. A legnagyobb ügytípust a pénzügyi perek jelentették (adó, vám, jövedék, illeték), amely az ügyforgalom 1/3-át, de esetenként felét tette ki. A többi ügytípus érkezési alakulásánál észre lehetett venni a külső, befolyásoló tényezőket. Például autópálya-építés esetén megnövekedett a kisajátítási perek érkezése, az ország gazdasági helyzete, kormányzati kedvezmények befolyásolták az építési ügyek érkezését. Esetenként a sorozatperek több ezres érkezése szinte ellehetetlenítette az ítélkezést. Emlékezzünk csak az alapítványnak adományozott összeget vagyoni előny megszerzése, vagy nyújtása problémájára, a szövetkezeti üzletrész kárpótlási jeggyel történő megszerzésére, vagy az úgynevezett „kismama”-perekre. Ezekben az ügyekben felerősödött az LB – lehetőleg gyors – jogegységesítő szerepe.

A kezdeti időben az LB Közigazgatási Kollégiuma az egyedi ítéletek mellett a kollégiumi véleményt (KK.) alkalmazta a jogegység megteremtése érdekében. Ez ugyan nem volt kötelező jellegű, de az alsóbb fokú bíróságok rendszerint követték. Ennek indoka lehetett az is, hogy az előkészítésben az alsóbb fokú bíróságok véleményét is kikérték. A KK. vélemények helyébe lépett aztán a bíróságokra kötelező jogegységi határozat jogintézménye. A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény 27. § (1) – (2) bekezdései alapján: „A bírósági jogalkalmazás egységének biztosítása a Legfelsőbb Bíróság feladata. A Legfelsőbb Bíróság az (1) bekezdésben meghatározott feladatának ellátása körében jogegységi határozatokat hoz, és elvi bírósági határozatokat tesz közzé.” A 29. § (1) bekezdése szerint: „Jogegységi eljárásnak van helye, ha a) a joggyakorlat továbbfejlesztése vagy az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítása érdekében elvi kérdésben jogegységi határozat meghozatala szükséges, b) a Legfelsőbb Bíróság valamely tanácsa jogkérdésben el kíván térni a Legfelsőbb Bíróság másik ítélkező tanácsának határozatától.” Jogtörténeti érdekeségként említem meg, hogy az első közigazgatási tárgyú jogegységi határozat a személyi jövedelemadó tárgyában született 1/1998. számú KJE határozat volt,⁴ amely a belföldi székhelyű alapítványnak átadott összeg adókedvezményével volt összefüggésben. Az ítélőtáblai szint megteremtésével az LB jogegységesítő szerepe – elsősorban eljárásjogi kérdésekben – törést szenvedett. Míg az ítéletek elleni korlátozott fellebbezés folytán hozott ítélőtáblai ítéletek ellen benyújtott felülvizsgálati eljárásokban az LB továbbra is el tudta látni a jogegységesítő szerepét, a végzések esetében már nem. Ezek ellen ugyanis kizárt volt a felülvizsgálat, csak az ügy érdemében hozott jogerős végzés (keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása, permegszüntetés)

4 <http://kuria-birosag.hu/hu/joghat/11998-szamu-kje-hatarozat-0> (2018. 11. 01.).

felülvizsgálatát engedte a Pp. 270. § (1) bekezdése. Ezekben az eljárási kérdésekben a Fővárosi Ítéltábla gyakorlata vált általánossá, az LB-nek csak informális lehetősége volt ezt befolyásolni. Az országos szakmai megbeszéléseken az is gondot jelentett, hogy a jogi problémákat igazán a gyakorlatban lehet megismerni, konkrét tényálláshoz kötve. Ez pedig hiányzott az LB-n, így legfeljebb csak absztrakt válaszokat tudott megfogalmazni.

Az ítéltáblai szint megteremtése is okot adott azon viták megélénkülésének, amelyek a közigazgatási bírászkodás szervezeti jellegével voltak kapcsolatban. Ezek a viták tulajdonképpen a közigazgatási bírászkodás újraindulását követően hamarosan megkezdődtek. Leegyszerűsítve ennek lényege az volt, hogy a rendes bírósági rendszeren belül, vagy azon kívül szervezzék-e meg. A két fő elképzelésen belül természetesen voltak alváltozatok is, hiszen az viszonylag korán egyértelművé vált, hogy az ügyszak sajátosságára tekintettel valamiféle specialitást kell alkalmazni. A közigazgatási bírói kar is megosztott volt a kérdésben. Az önálló/részben önálló közigazgatási bírászkodás esetén jobban megjelenhetett volna az ügyszak speciális jellege, magasabb szakmaiságot lehetett feltételezni. Ugyanakkor a másik érv az egységes rendszeren belüli, valamiféle önállóság felé hajlott. Ennek részben az is volt az oka, hogy a közigazgatási bírák többsége a rendes bírói rendszeren belül szocializálódott (fogalmazó, titkár), ebben a rendszerben nagyobb védettséget feltételezett, mint egy önálló rendszer alapján. Az is láthatóvá vált, hogy az ügyek száma, és területi megoszlása nem igazolta a 19 megye + főváros fenntartásának szükségességét. Volt olyan megye, ahol ténylegesen 1-2 bíró ítélkezett ebben az ügyszakban. Megfogalmazódott a bírák közt is a regionális ítélkezés lehetősége. A másik, ennél is jelentősebb kérdés az önálló perrendtartás megteremtése volt. A 10–15 éves pervezetési és ítélkezési gyakorlat alapján egyértelművé vált, hogy a Pp. – még a XX. fejezet módosításai után is – alkalmatlan a közigazgatási perek sajátosságait figyelembe venni és szabályozni. A teljesség igénye nélkül megemlítem a közigazgatási szervezeti rendszer átalakulása perjogi leképezésének, vagy a közigazgatási eljárásban kirendelt szakértő peres eljárásban való alkalmazásának problémáját. Az akkori jogalkotás azonban vagy nem értette meg ennek szükségességét, vagy nem is kívánt foglalkozni ezzel a perjogi problémával.

Változó közigazgatási eljárásjogi és szervezeti szabályok

A közigazgatási bírászkodást nagyban érintették a közigazgatási eljárás szabályainak változásai, hiszen ezek határozták meg többek közt, hogy milyen határozatok ellen lehet bírósági felülvizsgálatot kérni, illetve a határozatot hozó szerv típusa, eljárása befolyásolta a bírósági ítélet fellebbezhetőségét is. Ezért volt fontos az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény helyébe lépő, a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény, amely többek közt megteremtette az önálló fellebbezéssel támadható végzés bírósági felülvizsgálatát. A Pp. módosításáról és az egyes közigazgatási nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról szóló 2005. évi XVII. törvény pedig leképezte ezt

a változást a „közigazgatási hatóság kötelezése eljárás lefolytatására” és a „közigazgatási végzés bírósági felülvizsgálatára” vonatkozó bírósági eljárási szabályok megalkotásával. Az általános szabályok mellett az ágazati eljárási szabályok is kihatással voltak a bíráskodásra, elég ha csak az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvényre utalok.

Nem kifejezetten a közigazgatási bíráskodást érintette, de meg kell említeni a Pp. módosításáról szóló 2001. évi CV. törvénnyel a felülvizsgálati eljárásban 2002. január 1. napjától bevezetett „befogadási eljárást”. Ez a jogintézmény azért volt mégis különleges a közigazgatási ítélkezés szempontjából, mert az ítélet elleni fellebbezés szűk lehetősége mellett, ez a jogintézmény még nagyobb felelősséget hárított az elsőfokú közigazgatási bírákra. Döntéseik ugyanis nem automatikusan kerültek „megmérettetésre” az LB-n, hanem a befogadási eljárás szűrésén keresztül. Ez azt is jelenthette, hogy ha a felülvizsgálati kérelem nem felelt meg a törvény követelményeinek, az esetleges „rossz” döntés érdemben elbírálatlan maradt. A rövid idejű jogintézmény az Alkotmánybíróság 42/2004 (XI. 9.) határozatáig volt hatályban, amely akkor alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette.

Fentebb vázoltam, hogy a közigazgatási eljárás szabályainak változásai miként érinthetik a közigazgatási bíráskodást. Továbbiakban azt mutatom be, hogy a közigazgatás szervezeti változásai milyen kihatással voltak 2007-ben. Alaptételként kell megemlítenem, hogy az elsőfokú bíróság illetékességét kezdetektől fogva az első fokon eljáró közigazgatási szerv székhelye alapította meg.⁵ A 2006. december 14-én kihirdetett, a kormányzati szervezetalakítással összefüggő törvénymódosításokról szóló 2006. évi CIX. törvény, valamint a hozzá kapcsolódó kormányrendeletek 2007. január 1-jei hatálybalépésével megkezdődött a közigazgatás regionalizációja, az eddig megyei illetékességi területtel működő közigazgatási szervek összevonásával regionális illetékességű közigazgatási szervek jöttek létre, jellemzően a régiók – a fővárost és Pest megyét magába foglaló közép-magyarországi régiót kivéve – három megyéből álltak. Ezen változások kihatással voltak az első fokon eljáró bíróság illetékességére, amely következtében az ügytípusok nem nagyjából egyenletesen elosztva jelentkeztek volna a helyi bíróságokon, hanem az első fokon eljáró közigazgatási szerv székhelye szerint dömpingjelleggel. Példaként említem, hogy Baranya, Tolna, Somogy megye összes adópere a Pécsi Törvényszékre került volna, ahol nyilván nem állt rendelkezésre ilyen létszámú közigazgatási bírói kar, amely igen gyorsan az ügyek elhúzódnásához vezetett volna. A MKBE 2016 decemberében megtartott szakmai értekezletén rögtön észlelte ezt az anomáliát, és komoly lobbitevékenységbe kezdett. Jogszabály-módosítási tervet készítve felhívta a törvény-előkészítő figyelmét a várható negatív kihatásokra. Szerencsére a jogalkotó is rájött, „hogy az ügyfelek érdekeire, valamint a bírósági ügyelosztás egyensúlyára figyelemmel ez a megoldás a továbbiakban nem tartható fenn”,⁶ és gyorsan reagált a kialakuló helyzetre. A Pp., valamint az igazságszolgáltatást érintő egyéb törvények módosításáról szóló 2007. évi XXV. törvény már 2007. április 20-án hatályba lépett, a köztes négy hónap nem oko-

5 Pp. 326. § (1) bekezdés.

6 Lásd 2007. évi XXV. törvény indokolása.

zott igazi problémát. A korábbi, közigazgatási szerv szemléletű bírósági illetékességi szabályokat felváltotta a felperesi lakóhely (székhely), ingatlan fekvése, tevékenység gyakorlásának helye szerinti meghatározás. Ugyancsak megoldotta azt a problémát, hogy a fővárosi székhelyű, de Pest megye területére illetékes közigazgatási szervezet, illetve ezen területen működő felperesi szervezet esetében eddig a Fővárosi Bíróság volt az illetékes, noha ezek az ügyek Pest megyét érintették. Ezt követően a bíróság illetékessége szempontjából úgy kellett tekinteni, mintha a székhely Pest megye területén lenne,⁷ ezzel megosztotta az ügyeket a Fővárosi Bíróság és a Pest Megyei Bíróság közt. E rövid visszaemlékezés kereteit meghaladja, de hadd utaljak itt még arra a nehézségre, amely sokszor az alperes személyével volt kapcsolatban. A közigazgatási pert az ellen a közigazgatási szerv ellen kell megindítani, amelyik a felülvizsgálni kért határozatot hozta. A probléma akkor jelentkezett, amikor szervezeti átalakulások eredményeként a határozatot hozó szerv neve változott, vagy megszűnt, vagy a hatáskör más közigazgatási szervhez került át. Ezt a változást a Pp. – alapvetően polgári peres eljárásra megalkotott – jogutódlási szabályai nem, vagy csak nehezen tudta kezelni. Egy-egy komolyabb szervezeti átalakulást követően, a jogutódlás után, csak 2-3 hónap múlva lehetett érdemben folytatni a per tárgyalását.

Közösségi jog

2004. május 1-jén Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, ezáltal a magyar bíróknak már nemcsak a nemzeti joganyagot kellett ismerni és alkalmazni, hanem a közösségi jogot is, továbbá figyelembe kellett venni az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatát is. Ez a megállapítás talán a közigazgatási pereket tárgyaló bírókra volt leginkább érvényes, mivel a közigazgatási jog területén számos rendelet, irányelv befolyásolta a magyar jogalkotást és jogalkalmazást. Bár a csatlakozási folyamat során számos jogszabályváltozásra került sor a harmonizáció megteremtése érdekében, mégis számtalan vitatott és értelmezésre szoruló kérdés maradt fent. A közösségi jog értelmezésére hivatott előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésében az újonnan csatlakozott országok közül magyar bírák voltak a legaktívabbak. Erre a megállapításra jutott a Kúria *Az Európai Unió jogának alkalmazása: az előzetes döntéshozatali eljárások kezdeményezésének tapasztalatai* elnevezésű joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló jelentése.⁸ E szerint a vizsgált 2004–2012 évek között az újonnan csatlakozott államok bíróságai 216 db előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményeztek, amelyből magasan a legtöbbet, 64-et Magyarországról (10 db Kúria, 4 db ítéletábrák, 40 db törvényszékek 10 db helyi bíróságok). A kezdeményezéseket tekintve is magasan preferált volt a közigazgatási jog, 96 db köthető e jogterülethez (adó jog, mezőgazdasági támogatások, vámügyek, fogyasztóvédelem, közbeszerzés).⁹ A magyar bírák

7 Pp. 326. § (11) bekezdés.

8 www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_europai_unio_joganak_alkalmazasa.pdf (2018. 11. 01.).

9 Idézett összefoglaló jelentés 26., 28–29., 37. oldalai.

által kezdeményezett ügyekben hozott Európai Unió Bírósága döntései közül néhányat az adott jogterület alapvető döntésének neveznek azóta is. Elég ha csak a HÉA (áfa) terület a C-80/11., C-142/11 (Mahagében–Dávid-ügy), C-324/11. (Tóth-ügy), C-273/11. (Mecsek-Gabona-ügy) döntésekre utalok. A magyar közigazgatási bírói kar felkészülten állt a csatlakozáshoz, és azóta is magas színvonalon alkalmazza a közösségi jogot, rendszeresen vesznek részt előadóként, vagy meghívottként hazai és nemzetközi konferenciákon (például adójog, környezetvédelem, fogyasztóvédelem).

Közigazgatási és munkaügyi bíróságok

A 2011–2013-as évek fontos változásokat hoztak a közigazgatási bíráskodás szervezeti, szakmai irányítási és személyi összetételét illetően is. A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény nemcsak a teljes bírósági szervezet igazgatásának megváltozásával járt (korábbi OIT–OITH, helyett OBH–OBT–Kúria), hanem ami témánkat érinti, a közigazgatási bíráskodást is komolyan érintette. Fentebb már jeleztem, hogy a közigazgatási bíráskodás szervezeti elhelyezkedésével kapcsolatban korábban is viták voltak, több elképzelés is napirenden volt (rendes bírósági rendszerben, részben önállóan, külön bírósági szervezetben). A 2013-ban hatályba lépett modell lényegében öszvér megoldást alkalmazott. Maradt a rendes bírósági rendszeren belül, némileg elkülönülve, és egy olyan szakággal (munkaügy) egyesülve, amellyel való kapcsolata kezdettől fogva vitatott volt. Problémát okozott az is, hogy eltérő jogorvoslati rendszer működött a két szakágban, a közigazgatási bíráskodás rendszer: törvényszék – ítéltábla – LB, volt, addig a munkaügy rendszere: helyi bíróság – törvényszék – LB. A megoldás nem az lett, hogy a munkaügyi bíráskodás került feljebb, hanem a közigazgatási bíráskodás került lejjebb: első fokon helyi bírósági szintre (Közigazgatási és Munkaügyi Bíróságok), illetve az ítéltáblai közigazgatási bíráskodás megszűnésével, a fellebbezési szint a törvényszékre, kiemelten a Fővárosi Törvényszékre. Ez komoly presztízsveszteséggel járt a több mint tíz éve a törvényszékeken, illetve a Fővárosi Ítéltáblán dolgozó bírák számára. Név nélkül utalnék arra a bíróra, aki a szervezeti változások miatt az alábbi utat járta be az elmúlt 30 évben: PKKB – Legfelsőbb Bíróság – Fővárosi Ítéltábla – Fővárosi Törvényszék. A két szakág közt az is súrlódásra adhatott okot, hogy a felállítandó Közigazgatási és Munkaügyi Bíróságok (a továbbiakban: KMB) elnöke, mindenhol a korábbi Munkaügyi Bíróság vezetője lett. A két szakágban az egy bíró kezén lévő folyamatos ügyek számát tekintve is jelentkezhettek eltérések (eltérő volt az ügyérkezés), ami hosszú távon szintén nem volt tartható. Ezért sok közigazgatási bíró tette fel magának a kérdést, hogy megy-e az ügyeivel a KMB-re, vagy feladja ezt a jogterületet, és polgári/gazdasági ügyszakba megy át?

A közigazgatási bírói kart is érintette a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 90. § ha) pontja, amelynek értelmében: „A bírót fel kell menteni, a rá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárt (a továbbiakban: felső korhatár) – a Kúria elnöke kivételével – betöltötte.” Az átmeneti szabályokat a 230. § ál-

lapította meg. Ez az intézkedés különösen az első generációs közigazgatási bírakat érintette. Nem áll rendelkezésemre pontos számadat, de példaként említem, hogy a Legfelsőbb Bíróságon ez a 19 bíróból 4-et érintett. A szervezeti átalakulás és az új nyugdíjszabályok következtében az 1999–2000-es évek változásaihoz hasonlóan kb. 2/3-3/4-re csökkent a közigazgatási bírói kar. Ismét megindult a személyi változás, illetve átrendeződés: sok új bíró került a KMB-re, a Fővárosi Törvényszékre alapvetően a korábbi Fővárosi Ítéltábla bírái kerültek, illetve a LB/Kúria Közigazgatási és Munkaügyi Kollégiuma is átalakult: új kollégiumvezető, tanácselnökök, bírák. Az Alkotmánybíróság a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatával megsemmisítette a nyugdíjszabályokat, de az új, és átmeneti szabályoknak köszönhetően nem sok közigazgatási bírót tért vissza véglegesen a pulpitusra.

Az LB/Kúrián az is szembetűnő volt, hogy megszűnt a korábbi főváros-közpon-túság, egyre több vidéki bírót (Miskolc, Pécs, Győr, Gyula, Szombathely, Kaposvár) vállalta a szakmai előmenetel érdekében a kétlakiséget. Ez a változás véleményem szerint az ítélezésben is jelentkezett, új gondolatok, szélesebb látókör, nemzetközi kitekintés jellemezte az újonnan felálló tanácsokat. A Kúrián kísérletként bevezették a „nagytanács” intézményét: 1-2 tanácselnökkel, 3-4 előadóbíróval. A „berendelt bírót” jogintézményének alkalmazásával több elsőfokú bírót ismerkedhetett meg a Kúrián folyó ítélezési tevékenységgel. A gyakornoki és a főtanácsadói rendszer beindítása is a minél gyorsabb és szakszerűbb kúriai ítélezést volt hivatott szolgálni. A Kúria kö-zigazgatási jog területén felállított joggyakorlat-elemző csoportok tudományos igény-nel elemezték az ítélezési gyakorlatot, de tágabb értelemben az adott jogterületet/jogintézményt (például szja, áfa, kisajátítás, ingatlan-nyilvántartás).

A szakmai irányítás kapcsán utalnom kell a újonnan felállított hat közigazgatási és munkaügyi regionális kollégiumra, amelyek általában 3-4 megyét érintettek (ki-véve Fővárosi KMB-t, amely önmagában is kollégium volt), amelyekben kezdetben szintén érvényesült a munkaügyi vezetői túlsúly (4-2). A kinevezett regionális kollé-giumi vezetőknek nem volt könnyű dolguk, hiszen olyan új szakmai irányítást kellett kidolgozniuk, ami korábban nem létezett a magyar igazságszolgáltatásban. Az egy törvényszék – egy kollégium esetén a kollégiumvezető közvetlen, személyes kapcso-latot tud tartani a kollégium tagjaival, és részben igazgatási feladatai vannak. Ebben a regionális rendszerben akár 100–150 km távolság is lehetett a kollégium tagjai és ve-zetője között, ezért a személyes részvételű kollégiumi értekezletek mellett az informa-tika felhasználásával sikerült a napi kapcsolatot kialakítani. Az igazgatási feladatokat pedig az adott törvényszék elnöke és a KMB elnöke látja el. Az igazgatási és szak-mai irányítás elkülönülése az új szabályozás tükrében a teljes bírói rendszerre is igazzá vált, az OBH elnöke és a Kúria elnöke viszonylatában. A Kúria Közigazgatási-Munkaügyi Kollégiumában minden regionális kollégium mellé 1-1 közigazgatási, il-letve munkaügyi bírót jelöltek ki, szakmai összekötőként. A folyamatos szakmai fejlő-dést segítették a központi és a regionális képzések. A közigazgatási bírák szervezete, a MKBE tevékenysége a 2000-es évek első évtizedének végére – elsősorban a bírósá-gokat is érintő gazdasági helyzet következtében – visszaesett, de a fenti változások

erőteljesebb szerepvállalást vindikáltak. Az új vezetés három területen igyekezett előbbre lépni. Felelevenítette a kétnapos pilisszentkereszti konferenciákat, amely következtében ismét személyes kapcsolat alakult ki a közigazgatási bírói karban. Másrészt szorosabb kapcsolatot igyekezett kialakítani a hivatásrendekkel, ennek következtében közös konferenciákat szervezett például a Budapesti Ügyvédi Kamarával, az Adótanácsadók Egyesületével, a Nemzeti Adó és Vámhivatallal, az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalával. Harmadrészt az informatikát kihasználva, a közös levelező-program segítségével napi szinten tudták eljuttatni egymáshoz a híreket (például Európai Unió Bíróságának friss döntései).

Önálló perrendtartás

A közigazgatási és munkaügyi bíróság, valamint a közigazgatási és munkaügyi regionális kollégiumok létrejöttek, elkezdték munkájukat, de érezni lehetett, hogy ez csak egy átmeneti, ideiglenes állapot. Az önálló eljárásjogi szabályok megalkotása pedig továbbra is váratott magára. 2015-ben aztán felgyorsultak az események: megindult az új Pp. és az önálló Közigazgatási perrendtartás (Kp.) kodifikációs előkészítése. 2016 nyarán pedig napvilágra került a közigazgatási bírósági szervezet átalakításával kapcsolatos elképzelés, többek közt a közigazgatási bírói státusz megteremtésének, a közigazgatási bíróságok és a Közigazgatási Felsőbíróság létrehozásának terve. Az eljárásjogi szabályozásban alapvető vita volt, hogy teljesen önálló Kp. legyen, vagy háttérjogszabályként megmaradjon a Pp., végül is a szakmai egyeztetések alapján ez utóbbi elgondolás szerint készült el a törvénytervezet. A szervezeti átalakítást a bírósági szervezeten belülről is kritikák érték. Az MKBE kikérte a tagság véleményét az eljárásjogi és szervezeti változási tervekről, majd a tagság érdekeit szem előtt tartva közvetlen egyeztetést kezdeményezett az IM-mel, amely fogadókészségre talált.¹⁰ Ezen a MKBE támogatta az önálló közigazgatási bíráskodás megteremtésének koncepcióját, de a szervezeti és jogállási kérdésekkel kapcsolatban több javaslattal élt. A szervezeti átalakítás kérdése 2016 év végére – ideiglenesen – lekerült a napirendről, fenntartva a korábbi „öszvér” megoldást azzal, hogy a meg nem valósult közigazgatási felsőbíróság szerepét a Fővárosi Törvényszék látta volna el. Részben ezzel, részben a szabályozási körrel kapcsolatban a köztársasági elnök előzetes normakontrollt kért, amely alapján az Alkotmánybíróság 1/2017. (I. 17.) AB határozatával megállapította az Országgyűlés 2016. december 6-i ülésnapján elfogadott, a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény 7. § (4) bekezdése, valamint a 12. § (2) bekezdése a) és c) pontjai alaptörvény-ellenességét.

Ezen intermezzót követően végül a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvénnyel valósult meg a közigazgatási bírói kar több évtizedes álma, az önálló eljárásjogi szabályozás. A 2017-es év a tanulás éve volt a közigazgatási bírák számára is. Az új eljárás szabályok megismerésére több lehetőség is kínálkozott. Az OBH ál-

¹⁰ www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/igazsagugyi-kapcsolatokert-felelos-allamtitkarsag/hirek/szakmai-egyeztetes-a-magyar-kozigazgatasi-birak-egyesuletevel (2018. 11. 01.).

tal létrehozott e-kódex, Pp. és Kp. projektszervezetei keretében e-tankönyvek készültek, ennek alapján többnapos képzésekre került sor, amelyek anyagai külön webes felületre (CooSpace) kerültek fel, ahol az időközbeni jogszabályváltozásokat is igyekeznek átvezetni. A tanulási időben már felmerülő értelmezési kérdéseket a KMK-k, KMRK-k, Kúria, Kp. projektszervezet keretében tartott szakmai megbeszéléseken igyekeztek megoldani. Mindezek eredményeként a közigazgatási kar megfelelően felkészült a Kp. 2018. január 1-jei hatálybalépésére.

A szervezeti átalakulás 2016 év végére megtorpanni látszott, ám a Kp. hatásköri és illetékességi szabályaival mégis folytatódott a részleges átalakulás. Az elsőfokú eljárásban a Kp. 13. § (3) bekezdésének szabályai nyolc KMB kijelölésével gyakorlatilag megvalósította a már korábban is felmerült regionális ítélkezést, a többi KMB-n a folyamatban lévő közigazgatási ügyek, TB ügyek, és munkaügyek maradtak. A Kp. 12. § (2)–(3) bekezdés hatásköri és a (11) bekezdés illetékességi szabályai megteremtették a Fővárosi Törvényszék kizárólagos illetékességét az elsőfokú kiemelt ügyekben, és fellebbezési ügyekben. Ezek a változások részben belső átrendeződést generáltak, részben pedig a várt ügyérkezés új bírói státuszok létesítését jelentették. Az új pályázatoknál már figyelembe kellett venni a bírói álláspályázatok elbírálásának részletes szabályairól és a pályázati rangsor kialakítása során adható pontszámokról szóló 7/2011. (III. 4.) KIM rendelet 2017. november 1-jén hatályba lépett módosítását, amely a bírósági szervezeten kívülről érkező (elsősorban a közigazgatásból) pályázók esélyegyenlőségét kívánta megteremteni. Kiemelkedő érdeklődés mutatkozott a közigazgatási álláshelyek iránt: két ütemben 89 pályázatot írtak ki, 60 kinevezés és 29 áthelyezés (a KMB-kről a régióközpontú KMK-kra) történt meg. Egyidejű, ilyen nagyságrendű közigazgatási bírói létszámnövekedésre nem volt példa az elmúlt 30 évben. A kinevezett bírók közül 42 belsős (bírószobai titkár) 18 külsős pályázó volt.¹¹ A közigazgatási bíráskodás volt mindig is a legkevésbé „belterjes” ítélkezési terület, az elmúlt 30 évben számtalan bírótársunk került be a szervezetbe – politikai kurzusoktól függetlenül – külső pályázóként.

Jelen

Nézz magadba és emlékezz! – kezdtem személyes gondolataimat, amelyeknek lassan a végére érek. A jelen (és a jövő) azonban olyan fontos változásokat tartogat, amelyeket zárásként mindenképpen meg kell említenem. A 2018-as országgyűlési képviselői választás eredményeként megalakított kormány igazságügy-minisztere egyértelművé tette, hogy a közigazgatási eljárási szabályok megalkotása után a szervezeti kérdésekre kívánják helyezni a hangsúlyt. Az igazságszolgáltatás területén kitűzött cél megvalósítása érdekében bizottságot hozott létre,¹² amelynek két kúriai közigazgatási

11 <https://birosag.hu/media/aktualis/kiemelkedo-erdeklodes-kozigazgatasi-biroi-allashelyek-irant> (2018. 11. 01.).

12 www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/szakertoi-bizottsagot-allit-fel-az-igazsagugyi-miniszter (2018. 11. 01.).

tanácselnök is tagja (MKBE, illetve a Kúria képviselőjében). A bizottság három ülésen megtárgyalta a legfontosabb témákat: fórumrendszer, jogállás, igazgatás, ennek ismeretében kezdődhet meg a jogszabály(ok) tervezetének elkészítése. Időközben hatályba lépett Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, amely a rendes bíróság mellett külön nevesíti a közigazgatási bíróságot, valamint hogy közigazgatási bírósági szervezet legfőbb szerve a Közigazgatási Felsőbíróság. Ezek a szabályok és tárgyalások előrevetítik az önálló közigazgatási bíróság szervezeti rendszerét, amely reményeink szerint végre pontot tesz az elmúlt 30 év kísérletezéseinek a végére, és a közigazgatási bíráskodás elfoglalhatja méltó helyét a magyar igazságszolgáltatáson belül. A MKBE Elnöksége közleményben jelezte szakmai egyeztetési készségét.¹³ Visszaemlékezésem sajtó alá rendezése alatt benyújtották a közigazgatási bíróságokról szóló 2018. évi törvény és a közigazgatási bíróságokról szóló törvény hatálybalépéséről és egyes átmeneti szabályokról szóló 2018. évi törvény tervezeteit!

De bármilyen szervezeti rendszerben, eljárásjogi szabályok szerint ítélkezik is a közigazgatási bíró, csak egy zsinórmértéke lehet:

„Én, (az eskütevő neve) fogadom, hogy Magyarországhoz és annak Alaptörvényéhez hű leszek, jogszabályait megtartom és másokkal is megtartatom; bírói tisztségemet a magyar nemzet javára gyakorolom. Fogadom, hogy a rám bízott ügyeket tisztességes eljárásban, részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a törvényeknek megfelelően bírálok el; hivatásom gyakorlása során az igazságosság és a méltányosság vezérel.”

Én hozzáteszem: „Isten engem úgy segítjen!”

Felhasznált irodalom

Internetes források

<http://kuria-birosag.hu/hu/joghat/11998-szamu-kje-hatarozat-0> (2018. 11. 01.)

http://os.mti.hu/hirek/136728/a_magyar_kozigazgatasi_birak_egyesuletenek_kozlemenye (2018. 11. 01.)

<https://birosag.hu/media/aktualis/kiemelkedo-erdeklodes-kozigazgatasi-biroi-allashelyek-irant> (2018. 11. 01.)

www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/szakertoi-bizottsagot-allit-fel-az-igazsagugyi-miniszter (2018. 11. 01.)

www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/igazsagugyi-kapcsolatokert-felelos-allamtitkarsag/hirek/szakmai-egyeztetes-a-magyar-kozigazgatasi-birak-egyesuletevel (2018. 11. 01.)

www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/az_europai_unio_joganak_alkalmazasa.pdf (2018. 11. 01.)

¹³ http://os.mti.hu/hirek/136728/a_magyar_kozigazgatasi_birak_egyesuletenek_kozlemenye (2018. 11. 01.).